

ruhan Sfatul Domnesc idi (voyvodalık kurulu). Fenerli-Rum voyvodaları döneminde bu kurula artık divan deniyordu. Bunun için voyvodanın Türk kâtibine de divan efendisi adı verilirdi.

İstanbul'da Romen voyvodalarının resmî temsilcisi (kapı kethüdâsı / kethüdâ-i bâb) vardı. Bunların sayısı bir ile altı arasında değişirdi. İçlerinden önde gelenine başkethüdâ denirdi. Osmanlı belgelerinde Boğdan / Eflak voyvodası kapı kethüdâsı (kethüdâ-i bâb-ı voyvoda-yı Boğdan / Eflak) tabiriyle kastedilen başkethüdâ idi. Zamanla voyvodaların durumu zayıfladığından bu temsilcilerin durumu da geriledi, eski diplomatik dokunulmazlıkları kalktı ve beylerbeyi kethüdâlarıninkine benzer bir statü kazandı. Bunlar vergi muafiyetine sahiptiler. Fener'deki ikametgâhlarına Boğdan sarayı ve Eflak sarayı denirdi (bk. BOĞDAN SARAYI). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Romen prensliklerinin (Memleketeyn) eski özerkliği yeniden tesis edildiği için Eflak-Boğdan'ın İstanbul'daki temsilcilerine de artık maslahatgüzâr gibi diplomatik unvan verilmiştir.

1859-1862 yıllarında Boğdan ve Eflak prenslikleri birleşince ortaya çıkan (Küçük) Romanya'nın prensleri I. Alexandru Ioan Cuza (Kuza Bey) ve özellikle I. Carol de Hohenzollern-Sigmaringen'in İstanbul karşısındaki durumu ve uluslar arası statüleri tamamen değişti. 1877'de tek taraflı ilân edilen bağımsızlık 1878 yılı Berlin Kongresi'nde resmen tanındı. Bundan sonra voyvoda sözü tarihe karıştı; buna rağmen halk dilinde kısaltılmış "vodâ" şeklinde kullanımı sürdü. 1930'da veliahtlık hakları düşürülen ve dışarıda bulunan Carol, Romanya'ya gelip II. Carol unvanıyla 1918'de ortaya çıkan Birleşik (Büyük) Romanya'nın yeni kralı olunca eski kral (onun küçük oğlu) I. Mihai bu defa veliaht ve Mare Voievod de Alba Iulia (1 Aralık 1918 tarihinde Transilvanya Romenleri tarafından Romanya Krallığı ile birleşme kararının alındığı yer), yani "Alba Iulia büyük voyvodası" unvanını aldı. Ancak (mare) voievod unvanı sadece on yıl kullanıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 64, s. 408; nr. 72, s. 357; Âfi Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277, I, 245; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 350; N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucureşti 1935, tür.yer.; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler, Telhisler: 1597-1607*, İstanbul 1970, s. 118-119; M. Berindei – G. Veinstein, *l'Empire ottoman et les pays roumains: 1544-1545*, Paris-Cambridge 1987, tür.yer.; *Institutiile Feudale din Târile Romane Dictionar* (haz. O. Sachelarie – N. Stoicescu), Bucureşti 1988, s. 171; M. Maxim, *l'Empire ottoman au nord du Danube et l'autono-*

mie des principautés roumaines au XVIe siècle: Etudes et documents, İstanbul 1999, s. 14-41, 157-171; a.m.f., *Romano-Ottomanica, Essays & Documents from the Turkish Archives*, İstanbul 2001, s. 137-149; *Dimitrie Cantemirii Principis Moldaviae Descriptio Moldaviae Antiqui et Hodierni Status Moldaviae* (ed. Dan Slusanschi), Bucureşti 2006, s. 134-167. MIHAI MAXIM

VOYVODA

Osmanlı maliyesinde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildar.

Malî bir terim olarak, vergi gelirin sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri nitelemektedir. Voyvodayı vergi tahsildarlığı açısından muhassıl ve mütesellimden ayıran temel farklardan biri onun sadece timar, zeâmet ve yüksek askerî zümreye ait hasların değil aynı zamanda merkezî hazineye ait vergilerin ve vakıf gelirlerinin tahsilini de üstlenebilmesidir. Osmanlılar'da XV. yüzyıla kadar inen voyvodalık uygulaması özellikle XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başladı ve XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı eyalet maliyesinde vergi gelirlerinin tahsilinde önemli bir kurum haline geldi. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüksek rütbeli askerî zümre mensupları vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, paşmaklık haslar ve saray mensuplarının kendilerine tahsis edilen gelirlerin tahsilinde voyvodalar yetkili kılındı. Bu tarihlerde, Anadolu ve Rumeli'de eyalet veya sancak mutasarrıflarının kendilerine ayrılan gelirleri kaza ve kasaba ölçeğinde toplamak üzere voyvoda tayin ettikleri dikkat çeker. Tahsildarlar mutasarrıfların kapı halkından da yerel halktan da seçilebiliyordu.

XVI. yüzyılın ortalarında irili ufaklı vakıfların gelirlerini toplamada voyvodaların önemli rolleri vardı. Vakıf sahiplerinin ekseriyetle vakfa ait köylerde oturan, vergi tahsil işinde ehil olan birini tayin ettikleri anlaşılmaktadır. Vakıf muhasebe kayıtlarında voyvodaların köylülerle birlikte yaşadığı tesbit edilmektedir. Vakıf voyvodaları aynı zamanda vakfa ait büyük bir kazanın vergi gelirlerini de toplayabiliyordu. Bu anlamda vakıf gelirlerinin tahsildarlığını yapan voyvodanın câbî ile aralarında bir farkın bulunup bulunmadığı ve vakfın ücretli bir elemanı mı yoksa bir çeşit iltizam yoluyla çalıştırılan bir mültezimi mi olduğu tam anlaşılmamaktadır. XVI ve XVII. yüzyıllarda Anadolu'da ve Rumeli'deki bü-

yük aşiretlerin vergilerinin tahsil görevini üstlenen mültezimler de voyvoda adıyla anılıyordu. Yeni-il, Yüzdepare, Mardin, Zile ve Halep'teki bazı aşiretlerin vergileri voyvodalık üzere iltizama veriliyordu. Bu gelirler bazan merkezî hazine tarafından tahsil edilir, bazan da yüksek rütbeli askerî zümreye has tayin edilebilirdi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında aşiretlerin vergileri iltizam yoluyla tahsil edilmek istendiğinde voyvodalık görevi sipah ve silâhdar bölükleri içindeki yüksek rütbeli askerlere verilmişti. Voyvoda bir beyin veya mutasarrıfın vekili ise müvekkili olduğu beyin buyrulduyuyla tayin edilirdi. Vakıf adına çalışırsa vakıf sahibinin yazılı izniyle mahallinde vergi tahsiline yetkili kılınabilirdi. Kendisine mahallindeki kadı, "kethüdâ yeri" ve diğer yetkililer yardım etmek durumundaydı.

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşlar, kıtlık ve siyasal istikrarsızlığın yol açtığı malî darlıklara karşı vergi toplama rejiminde önemli değişiklikler yapıldı. Timar sektöründen merkezî hazineye kaynak aktarma süreci hızlandı; merkezî hazine gelirleri gittikçe daha fazla oranda iltizam yoluyla tahsil edilmeye başlandı. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, önceleri vergi tahsildarlarının kazandıkları ihalelerde peşin ödedikleri teminat akçesi zamanla hazine tarafından daha çok talep edilir oldu ve bir tür iç borçlanma aracı şeklinde kullanıldı. Yüzyılın ortalarına doğru merkezî yönetim daha fazla nakit bulmak amacıyla bazı eyalet defterdarlıklarını kaldırdı, bu eyaletlerin hazine gelirleri voyvodalık veya muhassıllık olarak ihale edildi. Örnekleri Rum (Tokat), Diyarbekir ve Halep eyaletlerinde görülen bu uygulama ile her birinde sayıları kırk-seksen arasında değişen vergi toplama birimleri ve mukâtaaların hepsi bir müteahhide iltizama verilmiş oluyordu. Bu hazinelerin toplam geliri yüzyılın ortalarına doğru merkezî hazine gelirlerinin % 10'unu aşırıyordu. Bu değişikliğin gerekçelerinden biri, hazine işlerinden sorumlu eyalet defterdarlarının göndermeleri gereken vergi gelirlerini tefef etmeleriydi. Bu sebeple merkezî yönetim, ilgili eyaletlerde defterdarlık yönetimiyle etkin biçimde vergi tahsil edilemediği gerekçesiyle bu yörelerin gelirlerini toptan iltizama çıkarmıştı. Böylece Diyarbekir ve Rum defterdarlıkları yerlerini Diyarbekir ve Rum voyvodalıklarına bıraktı. Halep'te ise önce defterdarlık yerine muhassıllık kuruldu. Bu uygulama XVII. yüzyılın ikinci yarısında diğer birkaç eyalete teşmil edildi. Merkezî otorite, eyalet içindeki

merkezî hazineye ait mukâataaların önemli bir kısmını bütün halinde bir voyvodaya iltizama vermek suretiyle hem yüksek peşinat tahsilini hem de etkin vergi toplama beklüyü. Yüzyılın ortalarındaki bu uygulama ile voyvodalığın Osmanlı vergi toplayıcılığı içindeki önemi iyice arttı; her şeyden önce voyvodalık malî sistemde resmî bir kurum olarak tanımlandı. Ayrıca voyvodalar vakıf, timar, zeâmet ve ümerâ hasları yanında yüksek vergi gelirleri olan, dolayısıyla ciddi bir vergi toplama organizasyonu gerektiren hazine haslarının tahsilinde de istihdam ediliyordu. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Tokat ve Diyarbakır'de olduğu gibi eyalet voyvodalıklarını alanların çoğunluğu dergâh-i âlî kapıcıbaşı, sadrazam kethüdâsı, eski matbah emini gibi daha çok İstanbul'da oturan yüksek askerî zümre mensuplarıydı. Mahallî güç sahipleri ise bir alt mütezim grubu olarak vergi topluyordu.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren voyvodalığın yaygınlaşmasıyla paralel bir diğer gelişme vezir, beylerbeyi ve sancak beyi gibi yüksek rütbeli askerî zümre mensuplarınca tayin edilen mütesellimlerin vergi toplama sektöründe dikkat çeken artışıdır. Bu dönemde Anadolu'da pek çok sancak, bey veya muadili kumandanlara arpalık olarak verilmişti. Zaman içinde sancak mutasarrıfları katıldıkları savaşlar veya yaptıkları diğer görevler sebebiyle dirliklerinde oturamaz hale gelince, kendi yerlerine bir mütesellim veya müsellim göndermeye başlamıştı. Eyaletlerde beylerbeyiler makamlarında iken bile uzak bölgelerdeki has gelirlerini veya düzensiz vergileri toplamak üzere mütesellim tayin ediyordu. Dirlik sahibi yerine sancak tasarrıf eden mütesellim görev yaptığı sancağa bağlı kazalara voyvodalar yollayarak vergi tahsilâtını gerçekleştiriyordu. Bu türden vergi tahsildarı-voyvoda XVII. yüzyılın ortalarından itibaren daha ziyade mahallinden seçiliyor ve neredeyse her kaza ve kasabaya tayin ediliyordu. Bu sebeple merkezden taşrada görev yapan idarecilere gönderilen emirlerde voyvodaların sık sık zikredildiği dikkati çeker. Dirlik sahibini temsil eden voyvodalar mîr-i mîrân, sancak beyi ve mütesellimden sonra anılırdı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra uzun süreli ve yıpratıcı savaşların etkisi Osmanlı eyaletlerinde asayiş problemi ve vergi kaynaklarının tahribatıyla kendini gösterdi. Merkezî idare yüzyılın sonlarına doğru taşrada güvenliği sağlayıp vergi kaynaklarını ihya etmek üzere yeni bir sistem geliştirdi. Mâlikâne adı verilen bu sistemde

tâliplilerine kaydıhayat şartıyla dirlikler verilmeye başlandı. Bu yolla dirlikler içinde yaşayan halkın keyfi vergilendirmeden ve araçların baskısından kurtulacağı hesap ediliyordu. Yeni sistemin getirdiği en önemli değişikliklerden biri, sancak statüsündeki bazı dirliklerin zamanla merkezî hazine gelirleri içine katılması, iltizam şeklinde veya mâlikâne yoluyla voyvodalıklara çevrilmesi oldu. Meselâ Bolu sancağının mutasarrıf ve mütesellimlerinin kazalardan usulsüz fazla vergi toplamaları yüzünden bölgenin sancaklık statüsü kaldırıldı, gelirleri merkezî hazineye dönmek üzere Bolu voyvodalığı kuruldu. Benzer bir uygulama XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Malatya sancağında yapıldı ve sancaklık statüsü yerine voyvodalık kuruldu. Bu değişiklik önceden görev süresince hâsilâtı sancak mutasarrıfında olan vergi birimleri merkezî hazineye aktarılmış oluyordu. Bunun karşılığında vergi birimlerinin hâsilâtı hayatta kaldığı müddetçe mâlikâne olarak mutasarrıfına bırakılıyordu.

Uzun vadede mâlikâne uygulaması vergi toplamada mahallî araçların rolünü artırdı. Zamanla iltizam sektörü içinde zenginleşen bu grup, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu ve Rumeli'nde voyvodalıklar dahil büyük vergi ihalelerini bizzat elde etmeye başladı. Merkezî yönetim bu gruba, kazandıkları vergi ihaleleri yanında güç ve itibarlarından faydalanmak üzere sancak beyliği ve mîr-i mîrânlık gibi askerî rütbelere de verdi. Bundan dolayı mütesellimlik ve voyvodalık işlerinin taşrada güçlü ve zengin ailelerin ortaya çıkışında önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir. Bu görevlerin dirlik sahibinin maiyetindekiler tarafından değil mahallî nüfuz sahiplerince elde edilmesinin bir dönüm noktası olduğu vurgulanır. Böylece voyvodalığın bu mahallî grupların elinde bir servet biriktirme yolu şeklinde kullanılması XVIII. yüzyıl boyunca sürdü.

Merkezî hazine adına vergi toplayan voyvodalar, mukaveleleri icabı görev bölgelerindeki eyalet ve sancaklarda sadece gelir tahsilinden değil, aynı zamanda bu gelirleri merkezî hazinenin tahsis ettiği harcama alanlarına sevk etmekten de sorumluydu. Kale askerlerine tahsis edilen mevâcibleri vaktinde göndermek, emredilen yerlere erzak ve hayvan tedarik etmek, özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren asker sevk etmek vb. görevleri yerine getiriyorlardı. Merkezî hazine, bu masrafların normal zamanlarda hâsilâtı hazineye ait gelirlerden karşılanmasını istediği gibi olağan üstü savaş şartlarında voy-

vodaların şahsî servetleriyle karşılanmasını bekleyebilirdi. 1768-1774 yılları arasındaki Rus savaşı esnasında malî kaynaklar tükendiğinden Anadolu'daki bu yöneticilerden şahsî servetleriyle asker tertip etmeleri istenmişti.

Vali veya mutasarrıf vekili olarak voyvodalar da XVIII. yüzyıl boyunca Anadolu ve Rumeli'de pek çok kazada "ehl-i örf"ün arasında yerini aldı. Kaza voyvodasının bu yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında kaza ve kasaba ölçeğinde faaliyet göstermelerinin temel sebebi tahsilâtını üstlendikleri vergi türüyle ilgilidir. Voyvodalar daha ziyade niyâbet veya bâd-ı hevâ resimlerini toplamayı üstlenirlerdi. Bundan dolayı kaza voyvodalarının görevleri taşradaki askerî ve adlî makamların görevleriyle karıştırılmıştır. Tanzimat döneminde yapılan idarî düzenlemeler voyvodalık kurumunu da ilgilendiriyordu. Kazaların yeniden organizasyonu ve iltizamın kaldırılması voyvodaları taşra kamu yönetiminin dışına çıkardı. Kaza müdürleri, eyaletlerde voyvodaların yerine getirdiği görevlerden birçoğuna üstlendi, böylece voyvodalık tarihe karıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, MAD, nr. 414; nr. 650, s. 142, 240; nr. 1656, s. 4 vd.; nr. 2836, s. 17-18; nr. 3922, 4860, 5958, 6200, s. 1-12; nr. 6269, s. 51; nr. 9840, s. 31; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 330; N. Itzkowitz, "Men and Ideas in the Eighteenth Century Ottoman Empire", *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. T. Naff – R. Owen), Carbondale 1977, s. 15-27; Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", a.e., s. 27-53; R. Murphey, *Regional Structure in the Ottoman Economy*, Wiesbaden 1987, s. 57; Musa Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 29-33; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, Ankara 1994, s. 265-269; B. McGowan, "The Age of the Ayans 1699-1812", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire: 1300-1914* (ed. Halil İnalçık – D. Quataert), Cambridge 1994, s. 637-743; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997, tür.yer.; Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul 1540-1834*, Cambridge 1997, tür.yer.; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1997, tür.yer.; E. R. Toledano, "The Emergence of Ottoman-Local Elites (1700-1800): A Framework for Research", *Middle Eastern Politics and Ideas: A History from Within* (ed. I. Pappé – M. Ma'oz), London-New York 1997, s. 145-162; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 102-104; Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara 2005, s. 93-117; J. Hathaway, "Bilateral Factionalism in the Ottoman Provinces", *Provincial Elites in*

the Ottoman Empire (ed. A. Anastasopoulos), Rethymno 2005, s. 31-39; Hülya Canbakal, "On the 'Nobility' of Provincial Notables", *a.e.*, s. 39-51; Yuzo Nagata, "Ayan in Anatolia and the Balkans during the Eighteenth and Nineteenth Centuries: A Case Study of the Karaosmanoğlu Family", *a.e.*, s. 269-295; Fikret Adanır, "Semi-autonomous Forces in the Balkans and Anatolia", *The Cambridge History of Turkey* (ed. Suraiya N. Faroqhi), Cambridge 2006, III, 157-185; Ömer Lütfi Barkan, "1070-1071 (1660-1661) Tarihi Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *İFM*, XVII/1-4 (1956), s. 304-347; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler", *Osm.Ar.*, sy. 3 (1982), s. 105-118; Suraiya Faroqhi, "Civilian Society and Political Power in the Ottoman Empire: A Report in Collective Biography (1480-1830)", *IJMES*, XVII/1 (1985), s. 109-117; A. Salzmänn, "Privatization and 'Public' Office: The Voyvodalık of Diyarbakir in the Eighteenth Century", *TSAB*, XVI/2 (1992), s. 203-205; Şükrü Etfal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *TAD*, XVIII/29 (1997), s. 39-50; F. Adanır, "Woywoda", *Et²* (İng.), XI, 215.

EROL ÖZVAR

VUCİTİRİN

(bk. VULÇİTRİN).

VUHÂZÎ

(bk. YAHYÂ b. SÂLİH).

VUHDÂNİYYÂT

(الوحدانيات)

Hz. Peygamber'le son râvi arasında sadece bir sahâbî bulunan hadisler için kullanılan terim

(bk. İSNAD).

VUKUF

(الوقوف)

İki makam arasında durup kalma anlamında bir tasavvuf terimi, seyrüsülûkün son mertebelerinden biri.

Sözlükte "bir şeyi iyice anlamak ve kavramak için üzerinde durup düşünmek" anlamındaki **vukûf** ve **vakfe** kelimeleri tasavvufta bir halden bir makama veya bir makamdan bir menzile geçerken ikisi arasında durmayı ifade eder. Duruşun sebebi geçilen makamı gözden geçirmek, önceki makamdan kalan eksiklikleri tamamlamak, varılmak istenen makam için hazırlık yapmaktır (*et-Ta'rifât*, "Vakfe" md.; İbnü'l-Arabî, II, 595, 805). İki makam veya

iki menzil arasında duran sâlike **vâkıf**, durulan yere **mevkîf** (çoğulu mevâkıf) denir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Bâyezîd-i Bistâmî ile Nifferî gibi sûfilere ehl-i mevâkıf diye niteler ve onların vâkıfıyyeden olduğunu söyler (*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, I, 187; II, 107-108).

Vukuf terimini tasavvuf literatüründe ilk defa geniş kapsamda kullananlardan biri olan Nifferî *Kitâbü'l-Mevâkıf* adlı eserinde görüşlerini anlatmaya, "Hak Teâlâ beni şu mevkıfta durdurdu ve dedi ki" ifadesiyle başlar, verdiği bilgileri Hakk'ın hitapları diye sunar. Nifferî'ye göre vukuf hayret makamı ve matla' terimiyle eş anlamlıdır. Kâşânî, "idraklerin ulaştığı son mertebe" veya "kelâmî duyma mertebesinden söyleyeni müşâhede mertebesine yükselme" diye tanımladığı matlan âriflerin dilindeki adının mevkıf olduğunu belirtir. Mevkîf veya matla' bütün bilgilerin kaynağı, idraklerin sonu, her türlü bilginin sonlandığı mertebedir. Nifferî vukufu sülûk ile elde edilen mârifetten, mârifeti zâhirî bilgi anlamındaki ilimden daha üstün görür. Her vâkıf aynı zamanda ârifdir ama her ârif vâkıf değildir. Vukuf kalpte Hakk'tan başka ne varsa hepsini siler, ilmin cehaleti yok ettiği gibi mâsivâyı yok eder. Mâsivâ bağından kurtulan vâkıf böylece hürriyete kavuşur, bedeni ölür ama ruhu ölmez. Nifferî'ye göre sâlikin mârifetten "sürekli huzur" mânasındaki vukufa geçmesi gerekir. Vukuf ilmin aksine herhangi bir sebebe bağlı değildir. Bu da vâkıfın mâsivâdan âzat olup hür kimseler arasında yer almasından kaynaklanır. Nifferî bunu, "Vâkıflar hükümdarlar, ârifler vezirlerdir" diye açıklar. Vâkıfın bilgisi doğrudan Hakk'tan, vâkıf olmayanların bilgisi başkalarından. Vâkıfa İbnü'l-Arabî terminolojisinde "insân-ı kâmil", İbn Seb'in'de "mu-hakkik" adı verilir. İlk sûfî müelliflerden Kuşeyrî vakfeyi "sâlikin sülûkün gereklerini yerine getirmemesi, tembellik ve gevşeklik gösterip duraksaması" anlamında kullanmıştır. Bu duraksama "müridlikten dönüş ve çıkış" manasındaki fetretten daha kötüdür. Mürşid bu haldeki müridini çeşitli riyâzetlerle eğitir. Eğitimini başarıyla tamamlayan mürid bu yolda sebat gösterirse vuslata ulaşır (*Risâle*, s. 595).

Vukuf Nakşibendiyye tarikatının âdâbiyla ilgili temel kavramlardandır. Tarikatın esas kaynaklarından *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*'ta üç çeşit vukuftan bahsedilir (*Reşehât Tercümesi*, s. 32). **1. Vukûf-ı Zamânî**. Bahâeddin Nakşibend'e göre sâlikin her an kendine bakıp halinin şükrü mü yoksa özü mü gerektirdiğine vâkıf olmasıdır. Bu

bir nefis muhasebesi ve vaktin gereklerini yerine getirmektir. Vaktin ve halin tasarufu altında bulunana "İbnülvakt" denir. Kul kabz halinde istiğfar, bast halinde şükür etmelidir. Bu iki hale riayet zamanla ilgili vukuftur. Sâlikin mânevî halinin düzgünlüğü zamanını iyi değerlendirmesine bağlıdır. Sâlik, nefesinin Hak ile huzur halinde mi yoksa gaflet içinde mi geçmekte olduğunu vâkıf olmalıdır. Nefese vâkıf ve mâlik olmayan sâlik huzur ve gaflet hallerini ayırt edemez (*a.g.e.*, s. 41). **2. Vukûf-ı Adedî**. Zikir esnasında zikrin adedine vâkıf olmaktır. Bahâeddin Nakşibend'e göre bu vukuftan maksat sülûkün başında bulunanların dikkatlerini bir noktada toplamaları, zihin dağınıklığını önlemeleridir. Buna tasavvufta "cem'-i himmet" denir. Sâlik zikir adedine riayet ederek kendini disiplin altına sokar. Burada amaç dilin zikrinden kalbin zikrine geçmektir. Kalp ile zikrin sayısının çokluğundan ziyade huzur ve vukufu yapılmaması önemlidir. Dil ile kalbin zikrinin birleşmesi ve kalbin zâkir halinde gelmesine "yâd-kerd" denir. Gaflet halinde şuursuzca yapılan kalp zikrinin faydası yoktur. Kalp zikriyle vuslata erişen kâmil insanlar "bir" sayısı nasıl bütün diğer sayıların içinde bulunuyorsa gerçek bir olan Hakk'ın da öylece bütün nesnelere sirayet etme sırrına vâkıf olur. Vukûf-ı adedîyi Hâce Abdülhâlik-ı Guddüvânî'ye Hızır'ın telkin ettiği belirtilir. **3. Vukûf-ı Kalbî**. Bu tür vukufun iki mânası vardır: Biri sâlikin zikir sırasında kendini daima Hakk'ın huzurunda bilmesidir; bu kalp vukufuna "yâd-dâşt" adı da verilir. Ubeydullah Ah-râr, "Vukûf-ı kalbî gönlün Hak Teâlâ'ya vâkıf olmasından ibarettir" derken bunu kastetmektedir. Bu vukufa şühûd, vüsûl ve vücd da denir. Bu durumdaki sâlikin gönlünde Hakk'tan başkasına yer yoktur. Vukûf-ı kalbînin diğer mânası sâlikin kalbine teveccüh edip onu zikirle meşgul etmesidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nifferî, *el-Mevâkıf* (nşr. A. J. Arberry), Kahire 1934, s. 14-24, ayrıca bk. neşreden giriş, s. 9-16; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 595; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, I, 187; II, 107-108, 595, 805; Kâşânî, *İşlâhâtü's-Şüfîyye*, s. 54; a.mlf., *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 520, 574, 575; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (nşr. Mahmûd Abîdî), Tahran 1370, s. 412; *Reşehât Tercümesi*, s. 30, 32, 40-43; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 201; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâ'iku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 112; Nasrullah Bahâî, *Risâle-i Bahâiyye*, İstanbul 1325, s. 34, 55, 65; M. Chodkiewicz, *The Spiritual Writings of Amir Abd al-Kader*, Albany 1995, s. 12-13; Ekrem Demirli, "Nifferî", *DİA*, XXXIII, 81.

SÜLEYMAN ULUDAĞ